

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

УДК 94:329.73](477.82)“1940/1950”(092)

© *Микола МИХАЛЕВИЧ*

СИДІР АНТОНЮК «КУЗЬМЕНКО» – КОМАНДИР БОЇВКИ «ПРИРЕЧЕНИХ»

У статті розглянуто автобіографію Сидора Антонюка – активного учасника та командира боївки ОУН, яка діяла на території Ратнівського району Волині. Автор звернув увагу на особливості українського визвольного руху на Волинському Поліссі в період його завершення та мотивацію простих поліщуків у боротьбі проти сталінського режиму. Висвітлено також методи діяльності органів МГБ проти українських повстанців.

Ключові слова: Сидір Антонюк, «Кузьменко», «Зоренко», «Кос», боївка, повстанці, райвідділ МГБ, оперативно-військова група, Ратнівський район.

Нині Сидір Антонюк («Галайда», «Кузьменко») є одним із найвідоміших повстанців Ковельщини завдяки тому, що в архівах збереглася не лише його кримінальна справа, а й справи багатьох інших людей, які йому допомагали. Повстанська боївка під його командуванням діяла на території Ратнівського району в 1949–1950 рр. Це був час, коли повстанський рух уже пішов на спад і радянські каральні органи досить упевнено контролювали обстановку. Те, що за таких умов молоді поліщуки готові були жертвувати своїм життям, тільки щоб не підкорятися комуністичній владі, показує передусім, наскільки жорстокою та несправедливою вона була.

Перш ніж стати командиром боївки, Сидір Антонюк, незважаючи на молодість, уже набув чималого життєвого досвіду. Він народився в 1927 р. в с. Старостине Прохідської сільради біля райцентру Ратне, закінчив п'ять класів місцевої школи, допомагав батькові по господарству. Під час німецької окупації працював пакувальником яєць на Ратнівській базі, щоб не вивезли на примусові роботи до Райху. У лютому 1945 р. був мобілізований у радянську армію і прослужив у стрілецькому полку в м. Бердичів шість місяців, але потім демобілізувався за станом здоров'я і повернувся в село до батька [10, 20].

За свідченням Антонюка, вступити в ОУН його загітував двоюрідний брат Тарас Брилюк, 1918 р. н. У 1938 р. Тарас Тихонович був призваний у польську армію, а у вересні наступного року, коли Німеччина напала на Польщу, потрапив

на фронті в полон. Був вивезений на роботу до Німеччини, а потім до Франції, де працював у сільському господарстві. Після повернення додому в 1946 р. Тарас Брилюк став зв'язковим кущового провідника ОУН Омеляна Харламповича («Ясеня»). «Ясень» дав йому обріз російської гвинтівки та 15 патронів [10, 21]. Саме в будинку двоюрідного брата восени 1947 р. Сидір познайомився з надрайонним провідником ОУН Андрієм Михалевичем («Косом») та «Ясенем», від якого й отримав псевдо «Галайда». Потім такі зустрічі стали регулярними. Антонюк, який працював у Ратнівській заготівельній конторі, інформував повстанців про обстановку в райцентрі. За дорученням «Ясеня» купував для них папір і фотоплівку. Пізніше Сидір установив контакти з іншими ратнівчанами, які допомагали повстанцям і яких очолював Борис Ленартович [10, 25]. Але сам Борис Федорович пізніше, під час допиту, який вели слідчі МГБ, стверджував, що власне Антонюк був «організатором і керівником підпільної терористичної організації ОУН в Ратному» [12, 39]. Ця група у травні 1948 р. спалила в смт Ратне будинки двох радянських активістів, які займалися колективізацією, поширювала націоналістичні листівки. За дорученням «Коса» вивчала можливість нападу на редакцію районної газети «Сталінським шляхом», щоб забрати друкарські верстати. Але не встигла, у вересні 1948 р. кількох ратнівських підпільників було заарештовано [14].

Сидора Антонюка 20 вересня викликали до райвідділу МГБ, де він дав згоду та підписку про співпрацю з органами й відразу отримав завдання влитися в «оунівську банду» «Коса», щоб установити точне місце її переховування з метою знищення. Але виконувати це завдання він навіть і не думав. Відразу після повернення додому Сидір повідомив про своє вербування чекістами брата Тараса Брилюка, а потім і дружину Софію та батька Макара Тарасовича. Дружина після цього виїхала в Одеську область до батьків. Разом із братом Сидір вирішив перейти на нелегальне становище, вони постійно підтримували зв'язок із бойовою «Коса», яка в цей час перебувала поблизу с. Прохід та Комарове. У лісі Антонюк провів лише кілька тижнів. Потім отримав від «Ясеня» документи на ім'я Кудрявцева Бориса Георгійовича, уродженця Курської області, й поїхав у Одеську область до своєї дружини Софії [10; 18, 29].

Те, що командири повстанців «Кос» і «Ясень» вирішили відпустити молодого чоловіка до дружини, свідчить про їхню доброту й людяність. Хоча це було порушення правил конспірації. Адже існувала велика ймовірність, що Антонюка затримують і він розкаже все, що знає. Так воно, зрештою, і сталося. 23 листопада 1948 р. на залізничній ст. Лунинець у Білорусії його перепинив відділ охорони МГБ. Ось як це описує у своєму рапорті старший сержант 6-го взводу охорони МГБ Підпужний:

«Рапорт

Доповідаю, що в 21:00 23 листопада 1948 р. із залу очікування вийшов пасажир, одягнутий у чорну поношену шинель без хлястика. Мені стало підозрілим

у цьому чоловікові, що шинель була трохи відстовбурчена. Я запідозрив, що, можливо, у нього є зброя, і запропонував показати мені документи, але він через розгубленість показав мені гральні карти. Я після цього попросив його в чергову кімнату, й не доходячи до чергової кімнати 5 метрів, він швидким ривком уліво кинувся втікати. Я став переслідувати його. Потім мені допоміг військовослужбовець, одягнутий у гімнастерку, який його наздогнав біля військової частини, біля паркана. У цей час підбіг капітан Ліпідов, утікач був затриманий і доставлений до відділу МГБ.

23.11.48 р.

Підпис [10, 9]».

Під час обшуку в Сидора Антонюка, крім особистих речей, було знайдено військовий квиток і посвідчення замість паспорта на ім'я Бориса Кудрявцева, гроші на суму 1067 крб, проїзний квиток від ст. Барановичі до ст. Підгородна Одеської області та патрон від нагана. Певно, цей патрон чекісти самі ж і підкинули, щоб мати підстави для арешту. Особливо цінною для них знахідкою став клаптик паперу з шифрувальною таблицею, який Сидір під час затримання намагався знищити, але не встиг. За допомогою цього шифру він мав листуватися з «Косом», але емгебістам сказав, що планував так спілкуватися з братом. Оперативники досить швидко встановили справжню особу заарештованого і примусили розповісти про свої зв'язки з українськими націоналістами, а потім його перевезли до смт Ратне [10, 4–6].

Там перший допит Сидора Антонюка проводив начальник райвідділу МГБ капітан Мінеєв. Розпочався він о 22:00 6 грудня 1948 р., а закінчився о 04:00 наступного дня. Невідомо, які методи застосовували ратнівські чекісти під час цього та наступних допитів, але заарештований повідомив їм багато цікавих фактів про діяльність повстанців, а також виказав деяких людей, які їм допомагали [10]. Можливо, така поведінка Антонюка приспала пильність чекістів, і в ніч із 11 на 12 грудня йому пощастило втекти з-під варти [10, 53]. Утім, несподівана втеча викликала обґрунтовані підозри в повстанців, тож вони, вже навчені гірким досвідом, уникали контактів із Сидором. Кілька місяців він переховувався самотійно. Виручила його одна жінка, яка жила на околиці с. Конище. Є свідчення, що Антонюк у цей час жив із її старшою дочкою і навіть обіцяв цій дівчині одружитися [5, 193].

Але тихе життя у схованці його не влаштовувало. Він десь роздобув угорську гвинтівку й наприкінці січня 1949 р. викликав на зустріч жителя с. Старостине Максима Дейнеку, 1924 р. н. Напевне хлопці й раніше товаришували, бо на домовлене місце (на один із гірницьких хуторів, до хати Дороша) Максим узяв пів літра самогону. Разом із господарем його відразу ж випили. Антонюк дав товаришеві пістолет і присвоїв йому псевдо «Сміливий» [9, 35]. Потім вирішили піти в с. Старостине й відібрати гвинтівку в старшого винищувальної групи Павла Глушка. Хлопці дочекалися, поки той вийде на вулицю, й запропонували

віддати зброю. Але Павло Маркович відповів, що гвинтівку позичив молодшому братові Лукашу, який пішов чергувати на пост у с. Прохід. Разом із командиром винищувальної групи Сидір та Максим обійшли будинки ще кількох «стрибків», але зброї так ні в кого й не забрали. Потім вирушили на старостинське кладовище, де Антонюк довго вмовляв Глушка здати гвинтівку. Командир «стрибків» пообіцяв, що збере всіх бійців групи, приведе їх у домовлене місце й забере в усіх зброю. Глушко тільки просив «Галайду» привести із собою чимбільше повстанців [10, 36].

Антонюк підозрював, що Глушко повідомить про заплановану зустріч владу, тож вирішив забрати бодай одну гвинтівку – в Архипа Лещука. Утім, коли до останнього постукали у вікно, його батько сказав, що син пішов у с. Прохід на пост. «Галайда» почав гримати у двері, вимагав відчинити хлопцям як працівникам МГБ, але господар їх не впустив, і вони пішли ні з чим. Наступної ночі Сидір і Максим зіткнулися в с. Гірники з місцевими «стрибками», які відразу почали по них стріляти. Хлопці втекли, і Максим кілька днів переховувався у різних людей [10, 37–38]. Потім зустрівся з командиром «стрибків» Павлом Глушком, який розповів йому про обстановку, погодившись забрати його до себе й забезпечувати харчуванням. Під час перебування на горищі в Глушка Максим переписував собі в блокнот із Антонюкового зошита націоналістичні пісні. Закінчилася повстанська діяльність Дейнеки так само несподівано, як і почалася. Дорогою на зустріч із «Галайдою» він зайшов увечері до будинку Ольги Литвинець. Хазяйка почастувала гостя салом із хлібом, а коли він виходив із хати, на вулиці вже чекали ратнівські оперативники. Вони відібрали в Максима пістолет, зв'язали його й повезли в райвідділ на допит [10, 39].

У березні 1949 р. Сидір Антонюк був прийнятий у самарівську боївку ОУН Гната Семенюка («Зоренко»). Він отримав нове псевдо – «Кузьменко» – і вже 19 березня брав участь у нападі на кооперацію в с. Прохід. За свідченням сторожа магазину сільпо Адама Лещука, того дня майже до 24:00 у сільраді тривали збори колгоспників. Приблизно через годину до приміщення зайшов озброєний повстанець і наказав усім лягти на підлогу, а сам почав шматувати документи, карту й обірвав телефон. У сільраді світла не було, тож крізь вікно йому хтось світив ліхтариком. Тим часом інші нападники зламали двері в магазині й забрали частину товарів. Потім той, що був у сільраді, взяв патефон і приєднався до інших повстанців [3, 201]. Наступного дня комісія встановила недостачу на суму 13 300 крб. Серед іншого було забрано: 200 м різних тканин, 11 пар жіночих черевиків, 30 пляшок горілки, а також металеві ложки, чай, блокноти, записні книжки, олівці та інші товари [3, 196].

Хоча «Кузьменко» і був членом боївки «Зоренка», але більшість часу проводив окремо, поблизу с. Гірники, Прохід і Комарове. Улітку 1949 р. він подружився з жителем с. Гірники Адамом Лещуком, який пішов у ліс, щоб уникнути арешту. За свій маленький зріст (хоч і при міцній статури) Адам Тимофійович отримав

псевдо «Горобчик». Озброєний він був німецькою гвинтівкою. «Кузьменко» й «Горобчик» мали добрі стосунки з місцевим населенням, яке їх постійно годувало й переховувало у своїх приміщеннях [19]. Одного разу до них звернувся житель с. Конище зі скаргою на лісничого. Той склав акт про незаконну вирубку лісу, за що чоловіка мали судити. Порушник просив повстанців убити лісничого і при цьому сказав, що той перебуває зараз у с. Конище [3, 123]. Про наступні події під час допиту розповів Микола Бурчак, який працював лісником Гірницького лісництва. Він згадував, що увечері 12 серпня 1949 р. до його будинку прийшов лісничий – Борис Бухарін.

«Я йому розповів, що вдень знаходився у лісі і видавав телефонні стовпи. Моя жінка приготувала вечерю для Бухаріна, а він сказав, що хоче ще провести в мене у будинку нараду з лісниками. Дійсно, через пів години прийшов Савлук Семен, і ми разом випили пів літра горілки та почали їсти. В цей час у дверях з'явився ствол гвинтівки, і чоловічий голос сказав: “Руки вгору!”, а потім “Лягай”. Ми всі лягли на підлогу обличчям вниз. Невідомий озброєний підійшов до лісничого і запитав, ким він працює. Після відповіді наказав Бухаріну віддати свій автомат і показати документи. Той відповів, що ні автомата, ні документів у нього немає. Тоді бандит запропонував йому зняти із себе костюм і чоботи. Потім запитав, чи має він годинника, але, отримавши негативну відповідь, відразу вистрілив. Від пострілу потухла лампа, і бандит сказав: “Світи батарею”. Від дверей засвітили кишеньковим ліхтариком, і хтось сказав: “Бий ще, а то він встане і піде”, – і відразу пролунав ще один постріл. Бандит, який застрелив Бухаріна, почав бити мене прикладом. Бандити в нас нічого не забрали, крім одягу і польової сумки лісничого» [3, 185].

У вересні – жовтні 1949 р. боївка «Зоренка» активізує свої дії. Про це детально розповів на допитах її член, житель с. Мокрани Малоритського району Білорусії Роман Дмитрук, який, імовірно, був агентом МГБ. На території сусідньої Берестейщини було вбито двох радянських активістів. Перший – голова колгоспу в с. Доропеевичі Дивинського району. Другий – депутат із с. Борки Малоритського району, в якого «Кузьменко» вистрілив із гвинтівки. 10 жовтня повстанці на чолі з «Кузьменком» у с. Броди Ратнівського району спалили автомашину з обладнанням, яка належала Малоритському ліспромгоспу, на суму 56 тис. крб. У цьому ж таки селі було пограбовано фінагента й лісників, які отримали гроші на збір жолудів. Після цього «Кузьменко» особисто побив лісників палицею, серед них і зв'язкового повстанців, для його прикриття [6, 139]. 19 жовтня 1949 р. повстанці під керівництвом «Зоренка» та «Кузьменка», залучивши ще кількох жителів із хуторів, зрізали 142 стовпи на телефонній лінії Ратне – Самари протяжністю близько 8 км. Телефонний зв'язок із с. Самари був перерваний на кілька місяців [6, 221].

Такими рішучими діями Сидір Антонюк, очевидно, повернув собі довір'я вищепоставленого керівництва ОУН, тож його призначили командиром окре-

мої кущової боївки. Основним місцем базування групи «Кузьменка» стає ліс між с. Кортеліси й Сільця-Гірницькі, де було облаштовано кілька схронів [18, 3]. У цей час повстанці налагоджують постійні зв'язки із жителями кортеліських х. Рябине й Попливці. Активним помічником повстанців став Улян Павлючик, 1929 р. н. Пізніше на допиті він згадував: «Я проживав зі своєю сім'єю – жінкою Ганною і сином Максимом – на х. Рибіно Кортеліської сільради. Хутір, де я проживав, знаходився в лісі за 500–600 метрів від інших будинків. Восени 1949 року мій будинок стали відвідувати учасники банди ОУН. Перший раз бандити прийшли до мене в нічний час, коли я вже спав. Підійшовши до вікна, вони стали стукати у вікно і вимагали відкрити двері. Коли я відкрив двері, в будинок зайшло 4 озброєних чоловіки, мені незнайомих, які були одягнуті у змішаний одяг – військовий із цивільним, і один із них на кашкеті мав тризуб. Невідомі стали вимагати, щоб я дав їм що-небудь поїсти [...]. Через кілька днів я цих бандитів зустрів у свого сусіда – Ліхвана Афанасія, коли зайшов до нього за газетою, щоб закурити. Бандити мене попередили, щоб я про зустріч із ними нікому не говорив і нікуди не заявляв» [6, 45–46, 48].

Павлючик також розповів, що боївка «Кузьменка» від вересня 1949 р. до 8 березня 1950 р. відвідувала його разів 15–17. При цьому «Кузьменко» читав багато листівок націоналістичного змісту, де були заклики до місцевого населення й особливо до молоді не вступати в колгоспи, не йти на службу в радянську армію, протидіяти всім заходам радянської влади в селах. «Кузьменко» казав, що вони мають своїх підпільників не тільки в селах, а й у райцентрі, смт Ратне, та в м. Луцьк і Брест [6, 27]. Очевидно, ця агітація вплинула на Ульяна Андрійовича, і він погодився взяти участь у пограбуванні автомобіля малоритської кооперації. Уранці 30 жовтня 1949 р. Павлючик пішов до смт Ратне на базар, записав номер цього автомобіля і з'ясував, що озброєних людей у ньому немає. Повернувшись до лісу в районі урочища Смольна й повідомив про це повстанців. Отримав від них завдання сісти попереду біля дороги й подати сигнал, коли їхатиме саме ця машина [6, 21]. Продавець із м. Малорита Галина Петрашко пізніше свідчила, що вони перебували в смт Ратне приблизно до 16 год, продаючи товари на базарі.

«Повертаючись назад шосейною дорогою Ратне – Брест, я почула сильний свист, і майже відразу попереду нашої машини з лісу вискочили троє озброєних, один із яких пострілом пробив передній скат автомашини. Машина зупинилась. Бандити з гвинтівками підбігли й наказали всім із машини зійти, й нас усіх поклали в кювет біля дороги. Один бандит із гвинтівкою нас охороняв, другий заліз на кузов і викидав товари, третій відносив ці товари в ліс. Бандит у кузові викидав товари до того часу, поки не знайшов під ящиком чемодан із грішми... Загалом товарів і грошей було забрано на 15 300 крб, але скільки з них було товарів, а скільки грошей, я не знаю. Крім того, бандити забрали ще гроші й товари іншого продавця – Івана Сушка, на суму до 10 000 крб, а також відібрали в нього пальто» [6, 110–113].

Коли повстанці рушили в гліб лісу, Павлючик, приєднавшись до них, допоміг нести частину здобичі. Після переходу трактової дороги, яка йде з х. Бір до шосе, «Горобчик» розрядив один бойовий патрон і порохом пересипав місце переходу. Зробив це на той випадок, якщо їх шукатимуть військові із собакою – щоб собака втратив слід. Зупинились аж в урочищі Душелине за х. Стара Нива Кортеліської сільради, в молодому сосняку. Там Улян отримав від повстанців 6 м мануфактури на сорочки, штани, пару жіночих черевиків та 98 крб. Гроші він витратив, а тканину, заховану в сіні біля хліва, украв хтось із сусідів. Бавовняні штани та жіночі черевики емгебісти знайшли в нього під час обшуку й забрали як речовий доказ [6, 23].

Про подробиці нападу на автомобіль малоритської кооперації Павлючик розповів після свого арешту 8 березня 1950 р. Ратнівських чекістів також цікавило, кого з місцевих керівників с. Кортеліси хвалять повстанці.

Павлючик відповів: «Бандит “Кузьменко” хорошої думки по відношенню голови колгоспу с. Кортеліси “Червоний партизан” – Костючика Матвія. Я знаю, що Костючик дуже часто, вдень і вночі, один їздить по самих віддалених хуторах с. Кортеліси. Костючика часто можна бачити в Рибіно, у бандзв’язкових “Кузьменка” – Ліхвана Афанасія і Ліхвана Якова, а хутір Рибіно розташований у лісі... Я у “Кузьменка” вже кілька разів запитував: “Чому ви не вб’єте Костючика, адже він один їздить по хуторах і його легко вбити?”. На це “Кузьменко” тільки засміється і говорить: “Це добре, нехай він дає жару людям як можна більше і сильніше, то люди швидше підуть проти радянської влади, проти колгоспів. Швидше повернуться до нас і більше підуть у повстанці і в наше підпілля” [...]. Крім того, “Кузьменко” казав: “У нас є один голова колгоспу такий, що він вдень ганяє людей в колгосп на роботу, ганяє в ліс їх на роботу і т. д., а потім приходять до нас у ліс і разом з нами їсть сало, та такий став, що вже навіть і не питає. Приходить до нас, сам дістає із сумки сало, натикає його на паличку, жарить його над вогнем і їсть. Ось таких людей ми маємо”. Але хто цей голова колгоспу і з якого села, “Кузьменко” мені не говорив» [6, 32–33]. Те, що Костючик сміливо їздив по лісу конем і голосно співав пісні, на думку кортелісців, означало, що він зв’язаний із бандерівцями, а пісні є умовним сигналом [20].

За свідченням Павлючика, «Кузьменко» також хвалив секретаря Кортеліської сільради Івана Горніка та продавця магазину Романа Корнелюка. Казав, що це хороші люди і що якби таких побільше, то було б дуже добре. Добре він відгукувався і про батька дільничного уповноваженого міліції Дордюка. «Кузьменко» розповідав, що одного разу, влітку 1949 р., повстанці ввечері були в його будинку, а потім Дордюк розповів про це в смт Ратне. «Пізніше ми увечері знову до нього зайшли і добре йому дали, тобто побили. І з тих пір він став як шовковий. Тепер скільки разів уже заходимо і що там робимо, нікому не говорить, і ніхто нічого не знає» [6, 34].

У січні 1950 р., боївка «Кузьменка» жила в лісі, поблизу х. Рябіне. Стояли морози, і часто йшов сніг, тому повстанці з лісу нікуди не виходили, щоб не робити слідів. У схроні в них був достатній запас продуктів. Тим часом Ратнівський райвідділ МГБ завів на цю боївку ОУН агентурну справу № 356 під кодовою назвою «Приречені» [8, 45]. Мабуть, чекісти, які добре знали Сидора Антонюка, були невисокої думки про його командирські здібності. Крім того, в них уже було достатньо інформації про повстанців, які входили до складу групи. Захоплений під час знищення боївки «Зоренка» Роман Дмитрук («Орел») повідомив, що під командування «Кузьменка», крім «Горобчика», перейшли також «Стьопа» і «Старий», та про їхнє озброєння [6, 137].

«Стьопа» – Микола Ганіч, житель с. Видраниця Ратнівського району, заступник командира, у квітні 1949 р. разом зі ще одним «стрибком», Пилипом Романюком, за завданням «Коса» вбив дільничного уповноваженого міліції і перейшов на нелегальне становище, вік 20–22 роки, зріст середній, міцної статури, озброєний німецькою гвинтівкою і пістолетом ТТ.

«Старий» – Михайло Ятчук, псевдо отримав за поважний, як для повстанця, 30-річний вік, житель с. Броди, член ОУН від 1944 р., озброєний російським карабіном та пістолетом [3, 40].

У жовтні – листопаді 1949 р. до складу боївки входив також Микола Бірук («Соловей»), 1926 р. н., уродженець с. Видраниця, який уже кілька років жив у приймаках на х. Колоди Прохідської сільради. Він згадував: «Восени 1949 р., приблизно в середині вересня, коли на полі копали картоплю, вночі до нас прийшли якісь троє озброєних невідомих і стали говорити, що вони бандити ОУН. Вони звинуватили мене, що ніби до мене приходили бандити ОУН, а я повідомив про них в Ратне в МГБ, хоча насправді нічого подібного не було. Я все заперечив, але невідомі почали мене бити, примушуючи мене зізнатися у зв'язках з органами радянської влади. Потім пригрозили, що якщо я про це комусь розкажу, то вони прийдуть і мене вб'ють» [5, 23]. Боячись розправи перевдягнутих чекістів, Микола мусив ховатись, а потім приєднався до повстанців. Він брав участь у зрізуванні телефонних стовпів та пограбуванні малоритської кооперації. Бірук мав важку хворобу кісток і не міг довго перебувати на холоді. На початку зими він із дозволу «Кузьменка» повернувся додому. Спочатку – переховувався в батька в с. Видраниця, а потім із допомогою тещі, Євдокії Семенюк, збудував схрон у її хаті. Але про цю криївку, крім «Кузьменка», знало ще кілька людей, тож невдовзі довідалися й чекісти. 17 лютого 1950 р. оперативно-військова група повантажила сім'ю Бірука на підводі й направила в смт Ратне для дальшого вивезення в Сибір. Потім емгебісти повернулися до будинку й після ретельного обшуку знайшли криївку та витягли з неї хворого повстанця [5, 42].

У цей час до боївки «Кузьменка» приєднується житель х. Рябіне Григорій Трофімук, 1929 р. н. («Мирон»). 2 лютого він мав іти на службу в радянську армію, але натомість обрав нелегальне становище. За свідченням жителя х. Попливці

Семена Сахарчука, Трофімук йому розповідав, що в радянську армію він не бажає іти тому, що там солдати голодують. Його брат Сергій служить в армії і щотижня пише листи, просить із дому посилки. До того ж Трофімук казав, що «найближчим часом буде війна, а я не хочу даремно гинути, а в повстанцях я буду живий і не голодний» [6, 141].

Постійний зв'язок із «Кузьменком» підтримував його батько Макар Антонюк, 1892 р. н. Він перейшов на нелегальне становище в червні 1949 р., щоб уникнути виселення в Сибір. Переховувався самостійно, але інколи зустрічався з повстанцями, які за похилий вік і велику чорну бороду називали його дідусем. Виконував для боївки обов'язки зв'язкового та розвідника [6, 245]. Макар Тарасович був затриманий радянськими активістами 21 січня 1950 р. на х. Острівки Комарівської сільради в будинку Василя Шури [5, 124]. На допитах стверджував, що йшов додому, щоб здатися органам радянської влади. До Василя Шури завітав тільки погрітися. Але потім не витримав катувань і розповів про свої зустрічі з повстанцями та про схрон Бірука і зв'язкового з х. Рябине Павлючика. Пізніше, під час оскарження вироку, Макар Антонюк розповів: «Майор, який мене віз, погрожував: “Я з тебе шкуру спущу”. В Ратне він продовжував допитувати про документи, показуючи їх мені. Я нічого не міг пояснити, тому що неграмотний і ніколи їх не бачив. Майор наказав бити мене кулаками по голові, я впав, мене облили водою. Вода привела мене до свідомості, і майор став мене питати про якусь порізану телефонну лінію... Майор Мінеєв, розізлившись, схопив крісло і вдарив ним мене по спині і став бити по обличчю. Я, втративши свідомість, упав. Через деякий час я почав приходити до свідомості, і Мінеєв почав бити мене в бік з такою жорстокістю, що я закричав: “Пишіть, що хочете, тільки перестаньте бити”. Із страшним головним болем, весь в крововиливах і синцях, з ранами на обличчі, ходив я, як божевільний або сильно п'яний. Таким шляхом Мінеєв добився мого зізнання, що нібито я порізав два стовпи телефонної лінії. Я надіявся, що після цього мене розстріляють і закінчаться мої катування» [6, 371].

У березні 1950 р. ратнівські емгебісти заарештували зв'язкового ОУН Василя Шуру, 1906 р. н. Під час слідства вони виявили, що Василь Савелійович ще раніше встановив зв'язок із «Ясенем» і почав активно допомагати повстанцям. Забезпечував їх продуктами, переховував у своєму будинку батьків Андрія Михалевича («Коса»), а також отримувал листи із Сибіру від його дружини для передачі йому [5, 175].

Вироком військового трибуналу військ МГБ Волинської області від 14 серпня 1950 р. Василь Шура, Макар Антонюк, Микола Бірук та Улян Павлючик були засуджені до максимального покарання – 25 років ув'язнення у виправно-трудовах таборих із конфіскацією майна [6, 465].

Повстанці також часто навідувалися на лісовий х. Порожно Доманівської сільради. Їхнім надійним помічником став житель хутора – Павло Пілецький. У ніч на 19 лютого він провів повстанців у с. Доманове до магазину кооперації.

Там вони поскладали товари в мішки, один ящик дали Пілецькому й пішли в ліс. За допомогу Павло отримав три шматки мануфактури завдовжки близько 10 м, господарське мило, пачку тютюну та сірники [4, 17]. Про цю подію написав лейтенант МГБ Кузьмін:

«Акт огляду місця злочину

19 лютого 1950 р.

с. Доманове

...На місце пригоди, в с. Доманове, керівництво РВ МГБ направило мене, як нач. відділення 2-Н лейтенанта Кузьміна з групою солдатів і службово-пошуковим собакою. Прибувши на місце події о 9 год ранку 19 лютого 1950 р., мною були запрошені поняті – голова і секретар сільради. Мною зразу ж був опитаний продавець доманівського магазину (він же і сторож цього магазину, тому що магазин знаходиться в його будинку) – Мосюк Степан Максимович, який заявив, що приблизно в 1:00 ночі цього числа до нього в двері і вікна будинку почали стукати невідомі особи і вимагати, щоб він відкрив двері будинку. Далі Мосюк заявив, що біля його будинку він через вікно побачив групу озброєних, 5–6 чоловік. Злякавшись, відкрив їм двері. В будинок заскочили 3 озброєних невідомих бандити, наказали йому і всій сім'ї лягти на підлогу, а самі почали виносити на вулицю промтовари. Пограбувавши магазин, бандити попередили, щоб із будинку до світанку ніхто нікуди не виходив. В іншому випадку погрожували розстрілом. Мосюк дочекався світанку, після чого пішов до голови сільради Созонтова в будинок і заявив йому про те, що сталося.

Обстановка в будинку

На підлозі в будинку валялися сірники, цигарки, порожні пляшки, панчохи, шматки мануфактури та інші речі. Був застосований службово-пошуковий пес, який ніяких позитивних результатів не дав. Для встановлення суми нанесених збитків бандитами державі була викликана комісія Ратнівської райспоживспілки» [4, 96–97].

Вона встановила, що внаслідок пограбування магазину № 2 в с. Доманове Млинівського сільпо, вчиненого «бандитами ОУН» у ніч із 18 на 19 лютого 1950 р., завдано збитків на суму 11 650 крб 59 коп. [4, 98]. Весною 1950 р. боївка «Кузьменка» кілька разів зупинялася на днівки в лісі за 300 м від будинку Пілецького, і він забезпечував повстанців харчовими продуктами. Слідчі пізніше дізналися, що бандерівцям допомагали також інші жителі х. Порошно [4, 100]. Але найсерйозніші звинувачення в постанові про арешт були саме проти Павла Пілецького:

«У лютому 1950 р. Пілецький разом з бандитами ОУН брав участь у пограбуванні магазину в с. Доманове, неодноразово приймав та переховував бандитів у своєму будинку від органів радянської влади, забезпечував їх своїми продуктами харчування і повідомляв їм інформацію розвідувального характеру. У квітні цього року від бандгрупи ОУН “Кузьменко” взяв на зберігання радіоприймач

марки “Партизан”, стрічку німецьких бойових патронів у кількості 96 шт. і патефон. Патрони і радіоприймач у Пілецького вилучені і знаходяться на зберіганні в РВ МГБ. Злочинна діяльність Пілецького П.І. підтверджується: свідченнями арештованого бандита ОУН “Тополі” – Тарасюк П.О., актом вилучення речових доказів і його особистим зізнанням» [4, 4].

Перший допит Павла Пілецького та обшук у його будинку чекісти провели 10 серпня 1950 р., але заарештований він був лише через два місяці. Забрали його просто з роботи. Не встиг навіть попрощатися з жінкою і трьома дітьми. Військовий трибунал військ МВД засудив Пілецького на 25 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Кілька місяців його тримали в Луцькій тюрмі, а потім відправили до м. Норильськ. Там довелося працювати на вугільній шахті, страждаючи від голоду та страшного морозу. Після перегляду справи був достроково звільнений 14 липня 1956 р. [21].

На початку квітня 1950 р. в боївку «Кузьменка» вступив житель х. Засвяття Самарівської сільради Павло Тарасюк, 1932 р. н. Він був цілковитим сиротою: батько помер, коли хлопчикові було три роки, а ще через два роки не стало матері. До 12 років – проживав у діда, а потім пішов наймитувати як пастух. Приблизно від 1945 р. працював у с. Хабовичі Кобринського району в різних людей. На Різдво 1950 р. повернувся до свого дядька на х. Засвяття, але той не хотів, щоб Павло жив у нього [3, 9]. На початку квітня на хутір прийшли повстанці «Стьопа» та «Мирон», розпитали Павла, як він живе, й запропонували вступити в боївку. Сказали, що він там не голодуватиме й боротиметься разом із ними за самостійну Україну. Павло відразу погодився й отримав зброю: російську гвинтівку та чотири патрони. На другий день увечері хлопці прийшли під с. Кортеліси й там на болоті біля стіжка сіна знайшли «Кузьменка» та «Горобчика». «Кузьменко» розповів новобранцю про цілі та завдання ОУН і присвоїв йому псевдо «Тополя» [3, 10].

На третій день хлопці з кортеліського лісу пішли до х. Липове Гірниківської сільради. Недалеко від озера їх зустрів господар Улян Данилюк («Розгром»). Повстанці кілька днів перебували на острівці біля озера, а Улян Антонович приносив їм їсти. Два дні тривало «політичне навчання». «Кузьменко» вголос читав націоналістичні брошури та листівки, розповідав, що незабаром розпочнеться війна між США та СРСР. Американці швидко переможуть завдяки атомній зброї, а потім допоможуть створити самостійну Україну [3, 13].

У цей час, за дві доби до Великодня, в боївку вступив чоловік сестри «Кузьменка» Петро Осіюк, який жив на хуторі біля с. Гірники. Він уже давно допомагав повстанцям і змушений був до них приєднатися, щоб уникнути арешту. Петро Оніпатійович був озброєний російським карабіном без мушки, він отримав псевдо «Хоменко». Увечері в суботу перед Великоднем повстанці назбирали на хуторах у жителів яєць та інших продуктів, пішли в ліс під с. Кортеліси, де переховувався «Старий», і три дні святкували. Весною в «Старого» загострився

туберкульоз і йому було важко ходити, тому більшість часу він перебував сам у лісовій схованці [3, 14].

У ніч на 30 квітня 1950 р. група повстанців вирушила на хутір до батька «Мирона». Але натрапила на засідку. «Горобчик», який заходив у будинок першим, був убитий, а решті вдалось утекти [3, 16]. Після цього офіцер МГБ Русняк наказав ні в чому не винному батькові «Мирона» Федорові Трофімуку йти в бік лісу й розстріляв його в спину з автомата [20]. 15 травня боївка «Кузьменка» знову натрапила на засідку. Ось як про це згадував Павло Тарасюк:

«За вказівкою “Кузьменка” ми пішли в с. Старостино до Адама Литвинця, який нібито був сексотом МГБ, щоб його пограбувати, поговорити з ним, побити і якщо він не відмовиться від роботи на органи МГБ, то його розстріляти... Не доходячи до будинку Литвинця метрів до 30, нас обстріляли, і ми розбіглися. Потім ми в болоті наткнулись на “Стьопу”, який був поранений у ліву ногу і не міг іти. Ми його донесли на хутір, а потім верхом на коні повезли далі. Під час нічного обстрілу був також убитий Осіюк Петро – “Хоменко”. “Стьопу” Улян “Розгром” взяв на плечі, приніс до берега озера і човном перевіз на другий берег, де він переховувався в кущах, а ми пішли в кортеліський ліс до “Старого”» [3, 31–32].

Серед надійних помічників повстанців були жителі с. Конище Григорій Грицюк, псевдо «Залізник», 1931 р. н., Павло Харлампович, 1895 р. н., та його племінник, якого він узяв на виховання, Василь Терещук, 1932 р. н. У своїх документах МГБ трактувало Грицюка й Терещука як легальних бандитів, бо вони мали зброю і брали участь в окремих повстанських акціях [3, 86, 110]. Саме до них зумів утертися в довіру агент МГБ «Литвин». Це був комсомолец, житель с. Конище, який у квітні 1950 р. демобілізувався з радянської армії [16, 256]. Він отримав завдання від органів держбезпеки використати проти повстанців снодійний препарат. Така нагода трапилася 29 травня, на свято Трійці [8, 142].

Агент «Литвин» зустрів у будинку Павла Харламповича («Кузьменка»), «Мирона» й «Тополю». «Кузьменко» попросив його та Грицюка дістати десь самогону, щоб відзначити свято. Самогону знайшлося півтора літра. Коли Грицюк пішов додому, щоб узяти ще й хліба із салом, «Литвин» влив у його пляшку снодійне. Під час обіду поблизу садиби Павла Харламповича «Залізник» спершу почав розливати свою пляшку, а вже потім – «Литвина». При цьому агент МГБ зробив помилку – випив до 200 г горілки, зокрема і 50 г зі снодійним. Препарат справив сильний ефект, і вже через 15 хв усі учасники застілля втратили притомність більше ніж на добу. «Литвин» залишився при свідомості, але сильно захмелів, і його не відпускали із двору господар та сусід, які не пили. Лише на другу добу агенту вдалося через місцеву вчительку повідомити райвідділ про виконане завдання [8, 142].

Оперативно-військова група прибула до с. Конище увечері 30 травня, але повстанців уже не застала. Виявилось, що першим прийшов до тям «Кузьменко», який, покинувши свою зброю та польову сумку, кинувся втікати. Через

кілька годин проснувся «Мирон». Він забрав свої і «Кузьменкові» речі та зброю і також пішов у ліс. Оперативно-військова група негайно кинулася прочісувати прилегле урочище Крушина й затримала там наймолодшого повстанця «Тополю», який перебував у напівпритомному стані [8, 143–144]. Як розвивалися події далі, описано в документі МГБ:

«Акт про знищення боївки “Кузьменка”

31 травня 1950 р.

м. Ратне

Ми, нижче підписані, начальник Ратнівського РВ МГБ майор Мінеєв, ст. оперуповноважений Ратнівського РВ МГБ лейтенант Блінов, оперуповноважений лейтенант Симонов, командир 3 взводу 227 СП ВВ МГБ ст. лейтенант Мельников, рядові Погорілий, Галіохметов і Фархутдінов, склали даний акт про ліквідацію бандгрупи “Кузьменка”.

30 травня 1950 р. о 20:00 до РВ МГБ надійшло донесення про те, що в лісовому масиві під селом Конище Комарівської сільради перебуває банда “Кузьменка” в кількості 3 осіб. По цьому сигналу до місця перебування банди для її ліквідації був висланий військовий наряд у кількості 8 осіб на чолі з командиром взводу ст. лейтенантом Мельниковим. Від РВ МГБ виїхали офіцери Мінеєв, Блінов і Симонов. Під час прочісування лісового масиву під с. Конище (урочище Крушино) оперативно-військовою групою був захоплений живим о 22:00 год учасник банди “Кузьменка” бандит “Тополя” – Тарасюк П.О., який на допиті повідомив, що 2 бандити – “Кузьменко” й “Мирон” – пішли в невідомому напрямку, а два легальні бандити – Грицюк Григорій і Терещук Василь – перебувають у будинку бандпособника Харламповича Павла Семеновича... Також бандит “Тополя” повідомив, що в болоті за 200 м від х. Липове Гірниківської сільради переховується поранений бандит “Стьопа” – Ганіч Микола Іванович. На основі цих даних наша група вийшла до місця перебування пораненого бандита “Стьопи”. О 10 год ранку 31 травня 1950 р. оперативно-військовою групою було встановлене місце перебування “Стьопи”. Із ним разом виявився бандит “Мирон”. На підході бандити обстріляли оперативно-військову групу, і під час перестрілки обидва бандити, “Стьопа” й “Мирон”, були вбиті...» [3, 224–225].

Використовуючи інформацію, отриману від «Тополі», оперативна група вирушила в урочище Чорний Ліс, де 6 червня виявила ще одного повстанця. Оточений відмовився здаватись і був убитий. Ним виявився «Старий» – Михайло Ятчук, уродженець с. Броди [8, 144]. У вбитих повстанців було вилучено зброю: три гвинтівки іноземного зразка, автомат, два пістолети, дві гранати й оунівські документи [9, 10].

Чекісти також заарештували помічників повстанців: Павла Харламповича, Григорія Грицюка та Василя Терещука. Боївка «Кузьменка» була розгромлена, і лише її командир залишався на волі. Щоб не дати йому змоги відновити активну діяльність, було вирішено дискредитувати «Кузьменка» перед населенням. Як

сказано в довідці МГБ про оперативну роботу в 1950 р., через надійну агентуру було поширено чутку, що він працює на органи й зумисне здав усіх членів своєї боївки [8, 131]. Така версія бачилася цілком правдоподібною, бо відколи «Кузьменко» став командиром, повстанці з його боївки не вбили жодного ворога, але самі гинули регулярно. Такими заходами чекісти розраховували ізолювати Антонюка від підпілля й примусити вийти з повинною. 8 червня 1950 р. в Ратнівський райвідділ МГБ була викликана сестра «Кузьменка» Ганна, чоловік якої «Хоменко» загинув 15 травня. Їй погрожували виселенням у Сибір, але обіцяли пробачити, якщо вона вплине на брата й переконає його здатися. Після тривалих роздумів Ганна погодилася [8, 131]. Вийти на брата їй допомогла жителька х. Попливці Ірина Баран, яка в цей час найбільше допомагала «Кузьменкові».

Пізніше Ганна Осюк згадувала: «Влітку 1950 року банда ОУН, керована моїм братом, була розгромлена, і тільки він один залишився з її складу. Після чого він став ховатися на хуторах Кортеліської сільської ради. В липні 1950 року Баран Ірина принесла від нього листа. Після читання листа вона розповіла, що “Кузьменко” в даний час ховається в лісі біля її будинку, він часто з нею зустрічається, ходить до нього на зустрічі, а він до неї, забезпечує його продуктами харчування і часто разом із ним ночує в лісі. Для маскуванню зустрічей з “Кузьменком” вона ціле літо пасла біля його схованки корову та свиню, яких вона криком кликала до себе. Це означало, що навколо нікого немає, і щоб він виходив до неї. Баран запропонувала, що якщо я хочу побачити брата, то можу йти з нею, але я написала йому листа, який передала з Іриною» [2, 105].

Через два тижні Ірина організувала зустріч Ганни з братом, і та передала йому наказ МГБ № 312, у якому обіцяли амністію всім, хто добровільно складе зброю. Сидір написав розгорнуту відповідь, у якій сумнівався в правдивості обіцянок радянської влади. На це «Кузьменку» було надіслано нового листа, в якому його переконували здатися. Одночасно чекісти продовжували заходи з його дискредитації. Можливо, розраховували, що «Кузьменка» ліквідують самі ж такі бандерівці як зрадника, але ці розрахунки не справилися. «Кузьменко» тим часом намагався налагодити нові зв'язки й розгорнути активну діяльність [16, 157–159].

Одним із тих, хто не втратив довіри до Сидора Антонюка, був житель с. Гірники Сергій Осюк, 1926 р. н., зв'язковий ОУН з осені 1948 р., псевдо «Оксень». Він написав листа, в якому висловлював готовність допомагати повстанцям. Лист починався так: «Друже “Галайда”! Це я, ваш друг із Гірник», – і закінчувався словами: «Слава Україні! Слава героям!». Осюк приніс цей лист сестрі «Кузьменка» Ганні й попросив передати братові, але вже наступного дня Ганна занесла його в райвідділ МГБ, і невдовзі Сергій Осюк був заарештований [7].

11 жовтня 1950 р. в с. Броди агент МГБ «Ільїн» застрелив Сидора Антонюка з пістолета, коли той прийшов до нього по продукти [8, 248]. З метою прикриття

свого агента чекісти перевезли труп в інше село, де його «знайшли» через кілька годин і привезли до райвідділу. Труп «Кузьменка» був підпертий кілками до стіни й виставлений мовби для впізнання, а насправді для залякування людей – щоб усі жителі знали, яка доля чекає ворогів радянської влади. Одночасно було поширено чутку, нібито Сидора вбив чоловік його коханки [11, 12]. Хоча насправді коханка «Кузьменка» Ірина Баран була незаміжня. Після смерті Сидора вона пішла в с. Гірники й узяла в Ганни його фото на згадку. Але потім, побоюючись обшуку, спалила в печі. Ірину заарештували в лютому 1951 р. Під час перебування в Луцькій тюрмі вона народила хлопчика, якого в неї відразу забрали й відправили до її матері в с. Кортеліси. Військовий трибунал засудив Ірину Баран до 25 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах із позбавленням прав до 5 років із конфіскацією майна [11, 12]. Як сказано в довідці МГБ, в результаті агентурних і військових дій були ліквідовані всі члени боївки «Приречених»: убито 7, захоплено 2 повстанців і заарештовано до 20 зв'язкових [8, 247].

Джерела та література:

1. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). – Торонто – Львів: Літопис УПА, 2014. – 1069 с.
2. Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області. – Фонд припинених архівно-кримінальних справ. – Спр. 5789. Баран Ірина Кузьмівна. – 205 арк.
3. Там само. – Спр. 5343. Тарасюк Павло Оксентійович. – 407 арк.
4. Там само. – Спр. 5604. Пілецький Павло Іванович – 200 арк.
5. Там само. – Спр. 5193. Бірук Микола Іванович: у 2-х т. – Т. 1. – 269 арк.
6. Там само. – Спр. 10069. Павлючик Улян Андрійович: у 2-х т. – Т. 2. – 479 арк.
7. Там само. – Спр. 4703. Осіюк Сергій Кузьмич. – 173 арк.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1479. Доповідні записки по агентурно-оперативній роботі по лінії ОУН УМДБ по Волинській області за 1950 р. – 329 арк.
9. Там само. – Спр. 1588. Доповідні записки і спеціовідомлення по агентурно-оперативній роботі по лінії ОУН УМДБ по Волинській області за 1950 р. – 314 арк.
10. Державний архів Волинської області. – Ф. 4666. Управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Волинській області. – Оп. 2. – Спр. 1944. Антонюк Сидір Макарович, він же Кудрявцев Борис Георгійович. – 67 арк.
11. Там само. – Спр. 1062. Данилюк Улян Антонович. – 252 арк.
12. Там само. – Спр. 375. Пінкевич Микола Серапіонович. – Т. 1. – 266 арк.
13. Там само. – Спр. 376. Пінкевич Микола Серапіонович. – Т. 2. – 176 арк.
14. Там само. – Спр. 3170. Ленартович Борис Федорович. – Т. 1. – 359 арк.
15. Там само. – Спр. 3171. Ленартович Борис Федорович. – Т. 2. – 340 арк.
16. Зек Б. Із когорти останніх Ковельського окружного проводу ОУН: боївка Сидора Антонюка («Галайди», «Кузьменка») (1927–1950). Проект «Україна». Волинь 1939–1946 років. Окупована, але нескорена / Лариса Бондарук, Богдан Зек, Тетяна Яцечко-Блаженко. – Харків: Фоліо, 2020. – С. 248–261.
17. Михалевич М. Трагічне кохання повстанця та дівчини із хутора Попливиці // Волинь-нова. – 12 жовтня 2017 р.
18. Михалевич М. Архівно-кримінальна справа Сидора Антонюка – «Галайди» // Ратнівщина. – 27 червня 2019 р.

19. Спогади Глушка Д.Т. – жителя смт Ратне // Фонди Кортеліського історичного музею (далі – КІМ).
20. Спогади Сахарчука І.В. – жителя с. Кортеліси. – Фонди КІМ.
21. Спогади Пілецького П.І. – жителя с. Млинове. – Фонди КІМ.

© **Николай МИХАЛЕВИЧ**

СИДОР АНТОНЮК «КУЗЬМЕНКО» – КОМАНДИР БОЄВКИ «ОБРЕЧЁННЫХ»

В статті розглядається автобіографія Сидора Антонюка – активного учасника і командира боївки ОУН, діявальної на території Ратновського району Волини. Автор звернув увагу на особливості українського визвольного руху на Волинському Поліссі в період його завершення і мотивацію простих мешканців в боротьбі проти сталінського режиму. Розглядаються також методи діяльності органів МГБ проти українських повстанців.

Ключевые слова: Сидор Антонюк, «Кузьменко», «Зоренко», «Кос», боївка, повстанці, райотдел МГБ, оперативно-воєнна група, Ратновський район.

© **Mykola MYKHALEVYCH**

SYDIR ANTONIUK “KUZMENKO” – COMMANDER OF THE FIGHTING GROUP “FATED”

The article highlights the autobiography of Sydir Antoniuk, an active participant and commander of the OUN fighting group, which operated in the Ratniv district of Volyn. The author focused on the peculiarities of the Ukrainian liberation movement during its final period in Volynian Polissia and on the motivation of the locals to struggle against the Stalin's regime. The research also describes the methods used by the MGB bodies in their combat against the Ukrainian insurgents.

Keywords: Sydir Antoniuk, “Kuzmenko”, “Zorenko”, “Kos”, fighting group, insurgents, MGB regional department, operational-military group, Ratniv district.